

TÖMEGKULTÚRÁNK FŐ JELLEMVONÁSAI

(Szociológiai tanulmány)

MIRNICS KÁROLY

A tömegkultúra fogalmát szociológiai értelemben használjuk, s mindenekelőtt a tömegkommunikációs eszközök általános hatását értjük rajta. Ilyen értelemben nem ellenpólusa a személyi, egyéni kultúrának. A tömegkultúra nem személytelen kultúra. Ebben a megfogalmazásban, a tömegkultúra nem más, mint az azonos tartalmaknak és a kulturális tevékenységek alakzatainak a sokasága. Olyan kultúra, amelyben széles társadalmi tömegek vesznek részt. — Viszont, a társadalmi tömegek fogalma sem személytelen és egyénietlen. Ellenkezőleg, végtelenül sok egyéni—személyi tevékenység „eredője”.

A tömegkultúra fogalmának használata azáltal válik indokolttá, hogy feltételezzük a különbséget korunk és a letűnt korok kultúrája között. E különbség számos vonatkozásban érzékelhető. Ma a kulturális tevékenységnek számos új jellemvonása van: a kulturális tartalmaknak más bemutatási módja és fogadtatása, mint az elmúlt századokban, melyekre a kulturális hatások terjedésének is más formái voltak jellemzőek. A tömegkultúra egy új típusú kultúra, mely mindjobban, mind egyöntetűbben korunk ipari társadalmának uralkodó kultúrájává válik. A kultúrának ez a típusa egyre jobban általánosul mindenhol, ahol a gyors iparosodás folyamata kimutatható. Ilyen értelemben, a kultúrának ezt a típusát gyakran a „nagy társadalom” fogalmával kötik egybe. Amilyen mértékben segíti elő az iparosodás a helyi, zárt jellegű társadalmak felbomlását és nemzetköziesedését, olyan mértékben válik mind általánosabbá egy, ennek a nemzetköziesedő társadalomnak megfelelő új kulturális típus. A tömegkultúra ilyen megfogalmazásban a „zárt” tudat, a „provinciális” gondolkodási mód ellentéte. Olyan kultúra ez, mely nem viseli magán a helyhez kötöttség bélyegét. Ennek értelmében, az egyes országok és társadalmi rendszerek kultúrája közötti hasonlatosság nem csupán külső szervezettség, hanem egyre folyamatosabb tartalmi egyezés.

Mégis, az azonosítás veszélyétől e téren nem kevésbé kell őrizkedni, mint más társadalmi jelenségek tanulmányozásakor. A tömegkultúra nem integrál minden tudatkülönbséget, gondolkodási módot, érzésmegnyilvánulást, viselkedést stb. egy közös típusú megnyilvánulásba. Még kevésbé beszélhetünk teljes és általános tartalmi azonosulásról és azonosodásról — az emberi lényeg egysíkúsodásáról és tipizálódásáról. Nem lehet az egyik társadalmi rendszer kultúrájának más társa-

dalmi rendszer vagy rendszerek kultúrájával való azonosodásáról beszélni. Először is, az új kor kultúrája nem válhat el a kultúra történelmi fejlődésétől — a kulturális és történelmi hagyományoktól. Másodszor, a társadalmi berendezés lényegét a történelmi fejlődés egyes szakaszaiban éppen annyira nem szabad szem elől téveszteni, mint amennyire mulasztás lehetne, ha nem jelezzük az új, erősödő közös folyamatokat. Mindez arra utal, hogy ne csak a tömegkultúra általános típusáról beszéljünk, hanem a tömegkultúrában jelentkező stílusokról — a tömegkultúra stílusairól.

A tömegkultúra, mint általában a tömeg fogalma, különösen a szocialista kulturális politikában és publicisztikában kap új jelentést. Ez természetes is, hiszen ezeknek a fogalmaknak a használata a kulturális politika és a közönség (publikum) közötti sajátos viszonyokat igyekszik megvilágítani. A társadalomnak a szocialista, különösen demokratikus, öngazgató szocialista alapja azt bizonyítja, hogy a kultúra jellege a kulturális intézmények újszerű szervezése által megváltozik. Megváltozik a kulturális intézmények gazdasági alapja, de változnak az eszmei elvek is, amelyek az alkotásokban öltönek testet. S nem utolsósorban, megváltozik a tömegesen terjesztett tartalmak kiválasztási lehetősége is, azáltal, hogy a kultúra „fogyasztói”, vagyis a közönség más társadalmi összetételűvé lesz; ennek megfelelően más a munka és ezáltal a kultúra iránti viszonya is.

Ugyanígy, „a szocialista tömegkultúra” szociológiai elemzése csak megerősítheti azokat az elméleti feltevéseket, azt a globális kulturális modellt, amelyről a tömegkultúra általános elmélete kapcsán beszélünk. A tömegkultúra kialakulása a szocializmusban, a kulturális tartalmak továbbítása, terjesztése, ha sajátos folyamat is, nem nélkülözheti azokat az általános tulajdonságokat, amelyek a tömegkultúra globális elméletére vonatkoznak. Egy ilyen feltevés annál indokoltabbnak bizonyul, amennyiben figyelembe vesszük a szocialista társadalom és kultúra rövid történetét, erős kötöttségét a múlthoz s néha a túlhaladotthoz is, valamint a szocialista szellemi jelenségek erős terjedését a még létező kapitalista társadalmi, kulturális és szellemi viszonyokban.

Mi ezúttal a szocialista tömegkultúrának jugoszláviai sajátos kérdéseit igyekszünk megtárgyalni. Az tehát a célunk, hogy rámutassunk mind az általános, mind a sajátos kulturális jelenségek lényegére. A hasonlóságok megvilágítása feltételezi a különbségek boncolását is. Az azonosítás veszélye nem akadályozhat meg bennünket abban, hogy a hasonló kulturális jelenségeket megnevezzük. Ilyen általános viszonylatok között mozogva, megkíséreljük tömegkultúránk néhány jellemvonását bemutatni és értékelni.

*

Figyelembe véve a sajátos jellegzetességeket, azt látjuk, hogy a tömegkultúra elemzése Jugoszláviában a tömegkultúra általános elméletét támasztja alá — még akkor is, ha csak most van kialakulóban, kezdeti stádiumában. Igaz, az eddigi szociológiai kutatások a kultúrát csupán a tömegkommunikációs eszközök hatásának szemszögéből tanulmányozták. Viszont épp ez a leglényegesebb. Ezt a ha-

tást illetőleg számos statisztikai számadattal rendelkezünk. Az adatok lehetővé teszik a jelenségek magyarázatát, az utóbbi huszonöt esztendő kulturális fejlődésének felvázolását. A még 1945-ben elkezdődött s napjainkban is tartó kulturális folyamatok elemzése megerősíti azt a tételt, hogy a tömegkultúra fejlődése az iparosodás és városiasodás folyamatával van kapcsolatban. Ennek kapcsán ugyancsak megállapítható az is, hogy az említett fejlődést nem lehet önmagában vizsgálni, mint valami magától történő változást a társadalmi-gazdasági szerkezetben.

S van még egy jelentős tényező, ami a tömegkultúra alakulására kihatott, s ma is kihat. Ez pedig a kulturális politika. Mivelhogy ennek az alapelvei állandó változásban vannak, ez oda vezet, hogy a kulturális folyamatok lényegét nagyon nehéz felértékelni. Ez arra kényszerít, hogy a tömegkultúra fejlődését Jugoszláviában fokozatos megvilágításnak vessük alá. Ugyanakkor ez a háború utáni fejlődés nem csupán valami fokozatos fejlődés, mely csak ideológiai, minőségi tekintetben különbözik a két háború közötti fejlődéstől, de egyszersmind mennyiségileg is. Mivelhogy tömegkultúráról van szó, ezt természetesen külön ki kell hangsúlyozni, ha a fejlődésnek előző szakaszait megkülönböztetjük a máitól.

A két világháború közötti Jugoszlávia kultúráját tulajdonképpen az ország mezőgazdasági jellege, valamint a kultúrájának a falusi keretekbe rekesztettsége jellemezte. A városok fejletlenek voltak; épp hogy fejlődni kezdtek. A lakosságnak több mint kétharmada falun élt. Az egész ország nem volt más, mint egy falutársadalom. Bár a többi, fejlettebb európai országban és városban a sajtó, rádió és a film egyre jelentősebb helyet foglalt el, ez Jugoszláviára nem vonatkozott. Hiszen az országnak kétharmada teljesen írástudatlan volt. Szűk körű városi, mindenekelőtt fővárosi csoportok élvezték csupán a sajtó termékeit. A falvak szellemi életére a sajtótermékek nem gyakoroltak jelentősebb hatást. A városokban, de különösen a falun, művelt embernek tartották azt, aki „kijárta” a négy elemít. A városi kulturális intézmények még nem éreztették a hatásukat a falun. Ugyanakkor a népi folklór, már az előző kapitalizálódó folyamatok következtében, elvesztette szellemi egyesítő erejét a falutársadalomban. A falvakban teljes „kulturális űr” jelentkezett. A faluvilág, azáltal, hogy érintkezésbe került az akkori modern államformával és árutermeléssel, többé nem volt képes arra, hogy önmagába zárkózzon s olyan kultúrát fejlesszen tovább, mely hagyományokon nyugszik és önmagának élég.

A társadalom osztálytagozódása különösen a városokban éreztette hatását. Természetesen a kultúrában is. Az egész iskolarendszer, már legalsó fokozatán is, az osztálykiválasztódás eszköze volt. A munkás-ság és szegényparasztság társadalmi rétegeiből származó fiatalságnak szinte lehetetlen volt komolyabb kulturális ismereteket szerezni. Mint említettem, szerencsésnek nevezhette magát az, aki beiratkozhatott és elvégezhette a polgári középiskola egy vagy két osztályát. Egyébként is, *csak* az egyetemek adtak igazán humanisztikus műveltséget, a középiskolák az alapoknak is csak halvány körvonalát biztosították.

A nők helyzete a kultúrát illetőleg kétszeresen nehezebb volt, mint a társadalom másik feléé. Még a jómódú polgári családoknál is „hala-

dónak” számított az, aki leánygyermekét iskoláztatta. Zárt, a kultúrától mint intézménytől elfordult életet élt a társadalomnak ez a másik fele.

*

Ma egy új helyzet elemzésére és felvázolására kell latba vetni erőnket. Az iskolarendszer mérhetetlenül megnövekedett, s átfogja a társadalom legszámottevőbb rétegeit. Társadalmi szempontból is megváltozott az oktatás. Alap- és irányelvei a szakképesítés és a humanisztikus műveltség ötvözetén nyugszanak. Nem az egyetem az egyetlen kútforrása az igazi kultúrának, hanem a középiskola is. A középiskolák termeiben a gyermekek milliói tanultak ez alatt a húsz év alatt. A lediplomált egyetemi hallgatók száma 1930-tól 1939-ig 19 393 főt tett ki. Ezzel szemben, csupán az 1955—1965-ös időszakban 183 304 diplomás egyetemi polgárunk volt. Az összes egyetemi hallgatók száma meghaladja a 120 000 főt évenként. Mindez a népes sereg, a tömegkultúra kifejezésével élve, egy egységes kulturális hatás bélyegét viseli magán. Az intellektüel nem csupán elszigetelt, izolált jelenség, nem sziget társadalmunkban, hanem annak szerves része.

A további fejtegetésekben fontos kiemelni a tömegkommunikációs és hírközlő eszközök, valamint a szabad idő megnövekedett jelentőségét. Ennek az utóbbinak a jelentőségét annál is inkább, mert a két világháború közötti falutársadalom nem is ismerte a szabad idő fogalmát; az iparosodó csomópontokban pedig a munkaidő teljesen elnyelte a szabad időt.

Az iskoláztatás demokratizálása nem az egyetlen, azonban nagyon lényeges feltétele a kulturális komplexumnak. Általa válik lehetővé nagy embercsoportok társadalmi felemelkedése. Ez pedig lehetővé teszi az anyagi különbségek csökkenését, a társadalmi távolság rövidülését az emberi viszonyokban. Ennek a jelenségnek a végeredménye a kulturális javak gazdasági hozzáférhetősége.

Am a társadalmi fejlettségnek mai fokán, még korántsem léteznek azok az anyagi és más társadalmi összetételbeli feltételek, amelyek lehetővé tennék, hogy társadalmunkban mindenki egyenlően részt vehessen a kultúra participációjában. Kultúránkban továbbra is léteznek bizonyos szelekciós mechanizmusok, amelyek azt feltételezik, hogy egyes kulturális tartalmakban csak azok részesednek, akik felsőfokú vagy középfokú iskolai végzettségűek.

Más részről, az osztársadalmi erőfeszítés nem eléggé összpontosított az írástudatlanság leküzdésére. Társadalmunkban az írástudatlanság száma eléri a lakosság húsz százalékát. A 10 éves korig terjedő korosztályt kivéve, 1961-ben ezer lakosra 197 írástudatlan jutott, vagyis minden ötödik lakos írástudatlan volt. Ezer lakos közül 323 vagy teljesen iskolázatlan, vagy 1—3 elemi iskolai osztállyal rendelkezett, vagyis minden harmadik lakos. Ezer lakosra 486 személy jut, aki az elemi iskola 4 osztályát befejezte, vagyis minden második. Ezer lakosra 79 fő jut, aki az elemi iskolának mind a 8 osztályát befejezte, vagyis csak minden tizenkettedik lakos. Ezer lakosra 93 bármilyen középiskolai végzettségű személy jut; csupán 59 ipari iskolát végzett, 22 szak-
középiskolát végzett, 12 gimnáziumot végzett stb. Ezer lakosra 4 felső iskolát, illetve 9 egyetemet végzett személy jut. Ezek az adatok azt

mutatják, hogy bizonyos dichotómia jelentkezik a közoktatásügyi politikában, mely túlságosan szorgalmazta a felsőbb oktatási intézetek fejlődését az alsóbbak kárára. Más részről, nem történt jelentős intézkedés a valódi szellemi tehetségek kibontakoztatására, kizárva minden származási és rétegbeli különbséget.

A falu és a város közötti kulturális különbségek sem szűntek meg. Csupán naivitásra vezethető vissza az az elképzelés is, amely a rádió és tv elterjedését a falun úgy üdvözli, mint a város és a falu közötti kulturális különbségek teljes eltűnését. Az írástudatlanoknak még mindig tehetős száma lehetetlenné teszi a tömegkommunikációs eszközök gyors elterjedését a falun. Ez adatokkal is bizonyítható. Az írástudatlanság ugyanakkor lehetetlenné teszi a tömegkommunikációs eszközök kulturális tartalmának racionális vagy szimbolikus érzékelését. A tömegkommunikációs eszközök kulturális tartalmainak érzékelése még nem nyert apercepciós és asszociatív gazdagságot, valamint önálló, újraalkotó, teremtő különállóságot azoknál az egyedeknél, akik csak látószólag kerülnek kapcsolatba a kultúrával. Az új kultúra még nem képes tevékeny, hagyományalkotó önálló életre kelni a falun. Nem képes a kulturális hagyományok új felgyarapítására, valamint a régiék megújítására. Az új kor, a tömegkommunikációs eszközök kora a folklórra döntő csapást mért éppen a falutársadalomban, az új folklór lehetőségeit pedig még nem valósította meg. S egymagában, az iskoláztatási rendszer segítsége nélkül, nem is valósíthatja meg.

Műndez azonban nem homályosíthatja el azt a hatalmas kulturális-történelmi szerepet, amelyet ma a tömegkommunikációs eszközök a falvakban kezdenek betölteni. Legfőbb jelentőségük az, hogy végső soron nemcsak lehetővé teszik, de meg is gyorsítják a városiasodó folyamatokat kulturális szempontból is.

A szocialista kultúra demokratizációs modellje a tömegek legnagyobb mértékű részvételén nyugszik. A tömegkultúra típusa, a kapitalista fejlődés előző és mai színvonalán is, maguknak a tömegeknek általános fejlődésétől és felemelkedésétől függ. Az intelligencia ténykedése nem befolyásolta döntően a tömegek kulturális fejlődését. A szocialista országokban, s így Jugoszláviában is, ez a folyamat nem volt, s ma sincs önmaga spontaneitására bízva. A kulturális politikának itt az a szerepe, hogy a kulturális fejlődést és a tömegkultúra színvonalát, a kultúra „önszervezkedését” elősegítse. Ez a törekvés a kultúra színvonalasítására, folyamatos felemelkedésére irányul.

A kulturális politika hatását két korszakban rögzíthetjük.

Az első évtizedben a kulturális politika törekvése a kultúra intézményesítését irányozta elő. A szellemi felemelkedés legeredményesebb lehetőségeit a társadalomban az állami beavatkozás készítette elő, tudatosította és szervezte. A tömegkulturális tevékenységet az állam, a legnagyobb mecénás pénzelte, ez pedig lehetővé tette a kulturális javak anyagi szempontból való hozzáférhetőségét. Az egész társadalomban csak most kezdtek felszabadulni azok a hatalmas, forradalmi jellegű szellemi erők, amelyek már előre jelezték eljövételüket. A kultúra minden irányban terjedt. Az átfogó iskoláztatási rendszer, közoktatás és szakképzés, a hatalmas méretű sajtó- és könyvnyomtatás, a könyvtárnövekedés, a rádió-előfizetők számának növekedése, a tömeges színház- és mozilátogatás, a múzeumok és tárlatok tömeges látoga-

tása, a hangversenyek és előadások közönségének a növekedése — mindez az új szocialista tömegkultúra „hőskorát” fémjelezi, s egyszersmind bevezető a kultúra eljövendő reneszánszába, a szocialista kultúra klasszikus időszakába.

A kultúra ilyen méretű intézményesítése hatalmas eredményeket hozott létre. Mindenekelőtt, létrehozta a kulturális tevékenység és fejlődés lehetőségeit, az igazi kulturális élet „infrastruktúráját”.

A kultúra intézményesítése azonban, önmagában véve és kiragadva a kulturális tevékenység folyamatából, ahol egy szükséges lépcsőfokot jelent a szellemi felemelkedés útján — csupán félmegoldás a további fejlődés szemszögéből. S mindenképp a félmegoldások lomtárába kerül, amikor öncélú törekvéssé válik. A kultúra intézményesítésénél számolni kell mindazokkal a visszas viszonyokkal, amelyeknek hordozójává válik, amikor a kulturális valóság arisztokratizálódni vagy bürokratizálódni kezd. A mi viszonyainkban a kultúrának ez a bürokratizálódása nem mást, mint magábazárkózást jelent; önmagába zárkózik az a társadalmi réteg, amely a kultúrát szervezi és élvezi. Ennek a hatását még ma is érezzük. Hogy mit eredményezett ez a folyamat a kulturális életben, az már egy letűnt kor szellemi életének a történetéhez tartozik. Erre a korra, igaz, nem jellemző a szellemi értékek piacának haszonhajszólor törvényszerűsége, de jellemző a primitív tisztviselői, államigazgatói érték kiválogatás, mely azután más részről tulajdon mecénási intézkedésének a hatását gyengítette. Ezek után csakis az történhetett, amit a mindennapi élet logikája előrevetített: a kulturális programok nagy része a műélvezőig (vagy a ma divatos megnevezéssel — a konzumensig) el sem jutott, vagy ha eljutott, jelentősége korlátozott hatású volt.

Szocialista kulturális fejlődésünk hőskorában tehát a bürokratikus „önfejlesztés” eljátszotta a maga szerepét. Persze, ez nem azt jelenti, hogy minden államigazgatói beavatkozás a kulturális élet megszervezésébe nélkülözte a társadalmi indokoltságot. Hiszen nem marasztalható el az a tény, hogy olyan államról van szó, mely idejekorán felismerte önmaga tagadásának a szükségességét; hogy olyan ideológiáról van szó, mely képes volt arra, hogy a társadalom általános érdekében szót emeljen. Erre pedig egészen addig képes volt, amíg képes volt arra, hogy a maga szerepét történelmileg korlátozza, nem pedig végérvényesítse. Sőt, akkor kezdte igazán megbizonyítani eszmei megbízhatóságát, amikor a maga szerepét komolyan kezdte tagadni és az új társadalmi erőket felnőttekként kezelte.

De ne hintsünk korunk szemébe sem port. Kulturális és szellemi fejlődésünknek mai szakaszán továbbra is fennmaradtak a régi gyakorlatnak számos maradványai. Ezek most, mintegy párhuzamos folyamatként, tovább hatnak az új szellemi törekvések mellett. Azonban hangsúlyoznunk kell, mégpedig a legvilágosabban: a kultúra további fejlődésére ma és holnap nem ezek a maradványok jelentik az egyetlen veszélyt. A kultúra primitivizálódásának ma is megvannak a régi forrásai, amelyek a kulturális értékek színvonalának csökkenéséhez, elsekélyesedéséhez vezetnek. Ez a jelenség nem feltétlenül csupán bürokratikus és államigazgatói gyökerű. Sokkal inkább valószínű, hogy e jelenségnek több gyökere van. S nincs kizárva, hogy bizonyos új primi-

tivizáló tényezők is megtalálják a módját annak, hogy az államigazgatói kényszerrel szövetkezzenek, vagy fordítva...

Mikor a kulturális fejlődésnek ezeket a jellemzőit felvázoljuk, sohasem szabad elfelejteni azt, hogy éppen ez volt az a korszak, amely megteremtette a tömegkultúra fejlődéséhez szükséges tartós alapot. Már akkor kezdtek kialakulni a tömegkultúrának mint az ipari társadalom általános kulturális modelljének a tulajdonságai. A tömegkommunikációs eszközök már akkor olyan szerepet kaptak, hogy a kulturális tevékenység számos hagyományos formája megingott vagy meghátrált. Igaz, a könyvkiadás nagy példányszámokkal dicsekedhetett, s ez mintha azt mutatta volna, hogy a hagyományos kulturális formák még jobban erősödtek. Ámde nem szabad elfelejteni, hogy akkor a könyvkiadásnak nem volt meg a maga „fedezete”. Vagyis a könyvkiadás még nem tisztelte a „piaci” törvényszerűségeket. A példányszámok és a tényleges érdekelt olvasóközönség száma nem volt összeegyeztetve. Úgy tetszett, hogy a közvetlen kulturális kapcsolat (a kulturális alkotások terjesztői, konzumensei, receptorai és alkotói között) tovább erősödött. Valójában azonban egy új kultúra volt kibontakozóban, amely külső, formális jellegzetességeiben is sokban különbözött a hagyományos kulturális típustól. Ugyanis, míg ez a hagyományos kulturális típus alapjában véve közvetlen kapcsolaton alapult, addig az új kulturális típusra jellemző, hogy a műalkotó és műélvező közé a tömegkommunikációs eszközök ékelődnek be. Míg az előző kulturális modellre az élő, közvetlenül kimondott szó, a közvetlen kulturális és szellemi közlekedés jellemző, az új kulturális modell jellemzője a közvetett kulturális és szellemi közlekedés: nem az élő, közvetlenül kimondott szó, hanem a közvetített szó.

De vannak más megkülönböztető jellegzetességek is. Így például, az előző kulturális modellt úgy is fel lehetett fogni, mint az élő vagy a nyomtatott szó kultúráját. A mai kulturális modell legfőbb jellemzője viszont a — kép. Ám ez a megkülönböztetés is csak formai és nem tartalmi. Éppen ezért nagyon vitatható. Vitatható mindenekelőtt azért, mert magának a kultúra tömegesítésének is megvoltak a maga fokozatai, még ha nem is annyira kihangsúlyozottan, mint a nyugati modern kulturális fejlődésben. Ezenkívül, a fejlődés újabb eredményei nem hatálytalanítják az előző fejlődési időszakban elért eredményeket. Ha a kultúra tömegesítésének első fokán a sajtó és a könyv, mai fokán viszont a televízió, a rádió és a film dominál, ez még nem jelenti azt, hogy ezek az utóbbiak teljesen visszaszorítják az előzőket. Mint ahogyan azt sem jelentheti, hogy a kultúra tömegesítésének e két foka teljesen visszaszoríthatja a színházat, az előadásokat, a kulturált beszélgetést, disputát, műkedvelést stb. Ellenkezőleg, mindez a tömegesítés mai fokán együtt hat azzal a vitatható feltétellel, hogy a legújabb televíziós technika fejlődése meghatározza a kultúra képszerű fejlődését is. Csakis ilyen értelemben beszélék arról, hogy a patriarchális kultúra az élő szó kultúrája, s a tömegesítés első fokozatán az írott szó, második fokán pedig a hang és a kép közvetítése a jellemző. Ez a megállapítás pedig azzal indokolható, hogy a technika fejlődésének legújabb eredményei meghatározzák a domináns kulturális modellt is. Hiszen ma már nemcsak holmi elmélyült anekdoták, hanem a közvetlen megfigyelés is kimutatja a televízió, a rádió és a film legálta-

lánosabb, izlést és világnézetet alkotó hatását a legszélesebb néptömegekre.

Mármost, fel kell vázolni kultúránknak ezt a bonyolult viszonyzövevényét. Ez csöppet sem kis szociológiai feladat. Csupán egynéhány csomópontot ragadhatok meg ebben a viszonyzövevényben. Az adatok azt mutatják, hogy a kultúra tömegesítésének mai, második fokán (melyet a televízió megjelenése fémjelez) ismét növekszik a már meglévő tömegkommunikációs eszközök és más kulturális tartalmat továbbító eszközök és intézmények szerepe is.

A könyvpiac azt mutatja, hogy a könyvtárak jelentős megnövekedése ellenére ma a könyvkereslet nagyobb, mint a kínálat. Ez az általános kulturális tevékenységnek, valamint a műveltség általános színvonalának emelkedésével magyarázható. Ennek következtében megnövekedett a potenciális olvasóközönség száma, a kiadott könyvek tartalma nagyban alkalmazkodott a nézők igényéhez. Az adatok azt mutatják, hogy 1960-ban 5355, 1965-ben pedig 7980 könyvcím jelent meg. Míg ezeknek a kiadott könyveknek az összpéldányszáma 1960-ban 26 332 000, 1965-ben a példányszám 59 417 000. Ebből látható, hogy tömegesedett a szerzők száma és ennek következtében a kiadványok száma is. Ugyanakkor megállapítható, hogy a könyv még mindig nem vált a tömegkultúra általános fegyverévé. Ugyanis, egy-egy könyvcím átlagos példányszáma már évek hosszú sora óta stagnál. Tehát arra lehet következtetni, hogy a terjesztendő kultúrtartalmak sokszínűbbek lettek. Viszont, úgyszólván nincs semmilyen szervezett kultúrpolitikai intézkedés, amely az olvasótábor megnövekedését előmozdítaná. A könyv egy, aránylag még mindig szűk, társadalmi réteg szellemi tápláléka. S ha leszámítjuk az évről évre kiadásra kerülő óriási mennyiségű tankönyveket, akkor ez a megállapítás még nagyobb jelentőségű. Ez a társadalmi réteg kiszélesedett a múlthoz viszonyítva, de nem növekedett a szükséges mértékben.

Az olvasóközönségnek egy aránylag alacsony szinten való állandósulása mellett, megállapíthatók egyéb negatív jelenségek is. Számos adat mutatja, hogy a ponyvairodalom erős pozíciót kapott a könyvkiadásban. Ezek a pozíciók az utóbbi tíz évben nemhogy gyengültek volna, inkább egyre erősödtek. Igaz ugyan, hogy még nem áll fenn az a veszély (ahogy Nyugaton jósolják), hogy a bűnügyi és egyéb „kis humanizmussal” rendelkező könyvtartalmak idővel kiszorítják majd az „igazán emberi tartalommal” rendelkező alkotásokat. Mégis el kell gondolkodni azon, hogy ez a jelenség mind mélyebb gyökeret ver. Ez ideig még nem született semmilyen komolyabb kultúrpolitikai intézkedés, amely sikeresen ellensúlyozná ezeknek a negatív jelenségeknek a hatását a könyvkiadásban.

Végeredményben megállapítható, hogy ez a kulturális tevékenység egészében véve tömegesedett. Azonban ez nem hatott oda, hogy a társadalom egészében folyamatos legyen a kulturális fellendülés és terjedés. Ez csupán a társadalom egyes rétegeit érintette, méghozzá azokat a rétegeket, amelyeket már eddig is erős szálak fűztek az igazi kultúrához. Viszont újabb társadalmi rétegek nem jöttek kapcsolatba a számukra ismeretlen „könyvkultúrával”.

Hasonló a helyzet a sajtóban és folyóirat-nyomtatásban is. Bár a háború előtti állapothoz képest a sajtó többszörös emelkedést mutat

fel, még mindig az ország lakosságának legnagyobb része nem olvas semmilyen sajtót. Az adatok azt bizonyítják, hogy ezer lakosra nálunk csupán 4 napilap jut, míg mondjuk Japánban 460, Bulgáriában 200, Görögországban 121, Romániában 161, Mexikóban 115, Lengyelországban 144, Magyarországon 155, stb. Jugoszláviában a helységek 89,7%-ában, ahol 9 789 000 ember él, egyáltalán nem árusítanak újságot. Belgrád város területén, ahol 1965-ben 840 000 lakos élt, több újságot adnak el, mint Szerbia szűkebb területének azokban a járásaiban, ahol 4 millió ember él. Szerbia 45 városában, ahol 1 345 000 ember él, a napilapok példányszámának 66,5%-át árusítják, az összes többi helységekben pedig, ahol 6 254 000 ember él, csupán a példányszámok 33,5%-át. Ez azt mutatja, hogy a nagy részben falusi és tanyai társadalom még mindig nem jutott kultúrához a sajtó által. Ugyanakkor ez azt bizonyítja, hogy az ipari társadalom még csak most van kialakulóban. Más részről viszont még a tömegkultúra sem bontakozott ki a maga teljességében. Hatalmas embertömegek még csak nem is jöttek kapcsolatba a sajtóval, melynek a könyv mellett a legtöbb lehetősége van az okfejtésre, a jelenségek legsokoldalúbb megvilágítására — tehát alapvető társadalmi tudatosításra.

A folyóiratok olvasása még mindig nagy mértékben egy szűk körű társadalmi réteg privilégiuma.

A sajtó tartalmában jelentős változások történtek. Persze, itt is tapasztalható, hogy a „könnyű termékek” és „könnyű olvasmányok” mind nagyobb tért hódítanak maguknak. Ez nem lenne negatív jelenség, ha ugyanakkor tapasztalható lenne a felvilágosító, oktató, komolyan rezonáló sajtó egyidejű terjedése is. Az embereknek van pénzük és idejük a szórakozásra s mindenekelőtt a „jó minőségű” szórakozásra. Számos „könnyű fajsúlyú” kulturális tartalom, amelyet azelőtt hibás kritériumok alapján kispolgáriaknak neveztek, nélkülözhetetlen a társadalom szellemi vérkeringésében. Annál is inkább, mert ezek kiegészítik az emberek közvetlen kapcsolatait, beszélgetéseit, társalgásait stb. — s így is kell őket felfogni. Ám az embereknek joguk van ahhoz is, hogy „komolyak legyenek”, hogy tudatosító és öntudatosító kulturális tartalmakkal is kapcsolatba kerüljenek, annál is inkább, mert csakis így válhatnak éber szemlélőivé a társadalom haladásának. Ilyen tartalmak nélkül a széles emberi és társadalmi tömegek nem építhetik ki a maguk bíráló és ítélő viszonyát a társadalommal szemben, vagyis nem válhatnak a közvélemény igazi tényezőjévé. A társadalmi tömegek csakis úgy válhatnak az igazán szabad közvélemény tényezőjévé, ha a sajtótermékeket állandóan figyelemmel kísérik, ami egyet jelent azzal, hogy közvetlenül kihatnak a társadalmi jelenségek és viszonyok alakulására akár a sajtón keresztül, akár közvetlenül a mindennapi életben.

Igaz, ma a sajtóban is bekövetkezett a „szakosítás”. Egyes sajtótermékek szórakoztatnak, mások viszont értesítenek vagy tudatosítanak. Ha ez érthető és megindokolható is, nem lehet megindokolni azt, hogy a kétfajta sajtótermék harcban áll egymással; hogy a könnyű sajtótermék ki akarja szorítani a komolyat, holott az ember integrális társadalmi lény, akinek mind a kettőre egyaránt szüksége van.

Nem valószínű, hogy kultúrpolitikánk mindent elkövetett annak érdekében, hogy ezt az emberi integritást mind a két sajtótermékkel

szemben egyenrangúan érvényesítse. Kultúránkban a gazdasági tényező jelentős szerepet tölt be. Kihasználva a fejletlen kulturális hagyományt, az emberek kezdetleges kulturális igényeit, sajtókultúránk kevésbé értékes és emberi tartalmú bűnügyi mesékkel és kétes értékű igazságokkal és izgalmaikkal helyettesíti az emberben mindazt, amit kaphatna, ha a sajtó iránt sokoldalúan viszonyulna. Igaz, nem az ún. bulvársajtó teremti a félig művelt és kulturális szempontból kis igényű embert; ő már egy előző korszak által adva van. De a sajtó a maga részéről is újfajta módon stilizálja és kihasználja a kulturális igénytelenséget és szükségszegénységet. Az igénytelenségből erényt csinál, sőt gazdagítja azt.

Mindezek a gyöngeségek nem domborodnak ki olyan nagy mértékben, ha egy bizonyos történelmi távlatot veszünk alapul. A háború előtti állapothoz képest hatalmas kulturális fejlődés előnyei csúcsoadnak ki sajtókultúrában is, akár a komoly, akár a könnyű tartalmat vesszük szemügyre. S mélyen meg vagyok győződve, ez is az általános emberi és erkölcsi felszabadulással van kapcsolatban; a fétisek, tabuk és mindennemű erkölcsi és más képmutatások eltűnésével. A szocialista tudat nagy mértékben erényt szerzett magának a sajtókultúrában, s ez kihat egész értékrendükre, amelynek segítségével tulajdon társadalmunkhoz is kritikusabban viszonyulhatunk.

Rádió-, televízió- és filmkultúránk, bár csak még most van kibontakozóban, máris hatalmas embertömegeket ölel fel, s rendel alá azonos és egységes, valamint egyidejű kulturális hatásoknak. Ez nem jelenti azt, hogy e tekintetben már megmutatkozik a tömegesítés legnagyobb foka. Ettől még messze állunk. Az adatok azt mutatják, hogy a lakosságnak több mint fele nem rádióhallgató. 1965-ben a rádió-előfizetők száma csupán 2 782 889 főt tett ki. Egy rádiókészülékre 7 lakos jutott. A tv-előfizetők száma csupán 577 227 volt, vagyis egy készülékre 34 lakos jutott. A mozihallgatók száma 121 187 000 főt tett ki. Száz lakosra 697 néző jutott az 1965. évben. Ha megvizsgálánk a mozi-, rádió- és tv-nézők társadalmi összetételét és területi megoszlását, itt is komoly tennivalóról győződhetnénk meg. Különösen gyors fejlődést mutatott fel az utóbbi időben a televízió. 1961-ben 302, 1962-ben 149, 1963-ban 90, 1964-ben 49, 1965-ben pedig 34 lakos jutott egy tv-készülékre. A rádió és tv terjedése 1965-től továbbra is megtartotta addigi ütemét.

A rádió-előfizetők társadalmi rétegződés szerinti megoszlása azt mutatja, hogy az előfizetők számában (2 782 889) 1965-ben 1 494 265 városi polgár és csupán 351 671 paraszt volt.

A tv-előfizetők társadalmi rétegződés szerinti megoszlása is hasonló: az összes tv-előfizetők (577 227) közül 1965-ben 434 501 volt a városi lakos és mindössze 7516 a paraszt. Ez az adat arra világít rá, hogy a tömegkultúra, a tömegkommunikációs és hírközlő eszközök kultúrája az iparosodás és városiasodás folyamatával van összefüggésben. Ugyanakkor hangsúlyoznunk kell, hogy az ország összlakosságának 51%-a továbbra is mezőgazdasággal foglalkozik, az ország 862 városi jellegű településében pedig a lakosságnak mindössze 35%-a lakik. Ez a városiasodottság és iparosodottság alacsony fokára vall, mely a maga ré-

széről nagy mértékben lassítja a kulturális folyamatok gyors ütemű tömegesítését. És viszont, a kulturális ismeretek és értékek lassú terjedése lassítja az iparosodást és a városiasodást.

A tömegkultúra legáltalánosabb tulajdonsága a mai kapitalista társadalomban az, hogy a tömegkommunikációs eszközök száma és hatása egyre jobban központosul. Állandóan csökken, például, az újságok száma, s ugyanakkor a példányszám azonos mértékben növekszik. Mindenekelőtt a helyi és vidéki sajtó, rádió, színház s általában a kultúra provinciális szervezete gyengül. A tömegkommunikációs eszközök metropolizálódnak. Innen indulnak ki a közvetlen társadalmi, szellemi és kulturális hatások a vidékre. Itt alakul ki a kultúra mindent átfogó szervezése. Mindjobban egy egységes kultúrmodellnek rendeltetnek alá a viselkedéstípusok a társadalomban.

A jugoszláv társadalomban a kulturális fejlődés, a tömegkultúra szervezésének politikai mechanizmusa módosul, s korántsem olyan a jellege, mint másutt. Mivelhogy sok nemzetiségű ország vagyunk, ez a folyamat nem tud kibontakozni oly mértékben, mint másutt. Ez nagy jelentőségű tényező, és meghatározza a tömegkommunikációs eszközöknek a társadalomban betöltött szerepét. Ilyen értelemben a tömegkommunikációs eszközök nincsenek alárendelve egy kíméletlen gazdasági versenynek, nem lehet egyetlen céljuk a fogyasztók magukhoz edesgetése, vagy a más tömegkommunikációs eszközök kiszorítása. Ez az állapot nagyban hozzájárul ahhoz, hogy nálunk és más sok nemzetiségű szocialista országokban a tömegkommunikációs eszközök szerepe a társadalomban kiegyensúlyozottabb legyen. Ez a fontos tényező a jövőben is erős befolyással lesz a kultúra fejlődésére. Különösen, ha figyelembe vesszük, hogy szocialista társadalmunkban az alkotó tudatnak ez idő szerint a legnagyobb lehetősége van arra, hogy a fejlődés ütemére kihasson; más szóval, ne tehetetlenül várja a fejlődés eredményét, hanem maga is, ha kell, változtasson rajta.

Természetesen, a gazdasági versengés lehetetlensége az olyan tömegkommunikációs eszközök között, amelyek nemzeti és nemzetiségi területeket telítenek, még nem jelenti azt, hogy a jövőben is teljesen ki van zárva ezek unifikációja, koncentrációja. A kulturális politika és a társadalom tudatos és szervezett tényezői döntéseikkel nagyon is hathatnak az általános társadalmi és szellemi közlekedésre. Ez ideig azonban, s ez pozitív jelenség, azt tapasztalhatjuk, hogy a tömegkommunikációs eszközök nem koncentráálódnak és nem unifikálódnak. Ellenkezőleg, ez ideig állandóan növekedett a folyóiratok, a sajtó, a rádió- és tv-állomások s a kiadóvállalatok száma. Ez a szám 1961-ben volt a legnagyobb. Amde már most tapasztalható, hogy a meglévő helyzet nagyjából állandósul mostani keretei között. Sőt, bizonyos adminisztratív és más politikai intézkedések csökkentették a különböző kulturális intézmények számát. Ez a csökkenés azonban nem gazdasági versengés következménye, hanem az egész kulturális hálózat ésszerűbb megszervezésének igényéből fakadt.

Amikor mindezt említjük, egy pillanatig sem állítjuk, hogy a nagyszámú kulturális intézmény és tömegkommunikációs eszköz nem ké-

pes nagyjából *azonos* jellegű kulturális hatásra. Ellenkezőleg, ezeket a különböző nyelvű tömegkommunikációs eszközöket is egybefűzi egy egységes tartalmú és formájú unifikáció. Ez arra vall, hogy a közönség, minden nyelvi különbség ellenére, kulturális tekintetben *nemzetköziesedik*; számos formai viselkedéstípusban már valóban kozmopolita jellegűvé vált, más lényeges, főleg eszmei viszonyulásaiban pedig egységesen szocialista nemzetközi jelleget nyer.

*

A két háború között nálunk a könyvek, a sajtó és a folyóiratok minimális példányszámban jelentek meg; a rádiónak kis hallgatóközönsége volt; a kiállításokat, tárlatokat, színházakat, mozikat, előadásokat stb. egy nagyon vékony, társadalmilag privilegizált réteg látogatta. Ez egy olyan modellű kulturális élet volt, amelyben egy igen kicsiny kisebbség használta és élvezte intenzíven a kulturális javakat. A tömegkommunikációs eszközök is e szűk társadalmi réteg tulajdonában voltak. Ilyen értelemben nem jelentkezett különbség a tömegkommunikációs eszközök és a hagyományos kulturális intézmények hatása között.

Ezzel a kulturális sémával ellentétben ma egy olyan kulturális típusal állunk szemben — igaz, még csak kialakulóban —, amelyben a kultúrának és irodalomnak élvezete *extenzív* elveken nyugszik. Ez egy olyan típusú kultúra, melynek középpontjában a nagy tömegekre való hatás áll: tehát nem más, mint tömegkultúra, még ha nem is egészen tömegesedett. Ennek az általános kulturális típusnak egyes tevékenységei valóban nagy közönséget vonzanak. Ez már magában véve is felveti a kultúrának és a közönségnek nagyon valószínű heterogén összetételét és jellegét is.

Míg a két háború közötti kulturális modellben ugyanaz a szűk csoport az, amely fenntartja a könyvkiadást, színházat, sajtót, mozit stb.; amely állandóan vásárolja a könyveket, a tárlatoknak állandó látogatója — a mai kulturális típusban a látogató, olvasó, hallgató fogalma *nem állandósul* ilyen értelemben. Mindig újabb látogató-, olvasó-, hallgatóközönségről van szó, még ha ez a folyamat ez ideig igen szerény keretek között is jelenik meg.

A kultúra érzékelésének ez az extenzív alakja mintha arra engedne következtetni, hogy nem csupán a sokféleség vágyáról van szó, hanem a kulturális értékek iránti felületességről is. Mintha ez a kulturális szervezet lerombolná az összes színvonalbeli különbségeket az autentikus és pseudokulturális értékek között. Mindenesetre tanulmányozni kell, hogy mennyire valószínű ez a folyamat és milyenek a megjelenési lehetőségei.

Statisztikai adatokkal bizonyítható, hogy a tömegkultúra nálunk nem ellensége a magas, a kifinomult, az igazi kultúrának. Más részről viszont ez az állapot azt is bizonyítja, hogy egyre több olyan eset jelentkezik, amikor kétes kulturális értékek szinte megdöbbentő egyenjogúságot biztosítanak maguknak. Újra hangsúlyozni kell, hogy nem szabad elhamarkodnunk a tömegkultúra jövőjét illető feltevéseket. Az ún. „Graham-törvény”, mely szerint a kultúrában is érvényes a kulturális javak elértektelenedése, valamint a jó kulturális értékeknek a rosszak-

kal való helyettesítése vagy kiszorítása — még nem végiggondolt gondolatrendszer.

Megfoghatóbb az az elképzelés, amely mai kulturális helyzetünket mozaikszerűnek, vertikálisan és horizontálisan rétegződöttnek tünteti fel. S ha ez így van, nem szabad megfeledkezni arról, hogy a tömegkultúra fejlődésében észlelhető az egyetemet és főiskolát, de különösen a középiskolát végzett tömegek mind nagyobb részvétele. Ez színvonalbeli különbség múltunkhoz képest; de a mai Nyugathoz képest is olyan minőségi jelenséget képvisel, amely előre mutat. Ilyen értelemben, a magas igényű tömegek nemcsak elszigetelt szigetként hatnak, amit a primitivizmus és igénytelenség tengere minden oldalról ostromol s a végén el fog süllyeszteni. Ellenkezőleg, egy olyan tömegről van szó, mely az igénytelenség ellen sikeresen harcolhat: aktív tényező lehet, mely a kultúra alsó színvonalát képes állandóan emelni, és általános, nagyobb fokú igényességet hozhat létre társadalmunkban. Egy szóval, egy társadalmilag általános érvényű s egyre növekedő tömegről van szó.

Nem szabad arról sem megfeledkezni, hogy a tudósok, valamint a tudományos könyvtárak száma is állandóan növekszik. A tudományos kiadványok száma a háború előttéhez képest mérhetetlenül megnövekedett, még ha ez a növekedés most pillanatnyilag lassúbb ütemű is. Így például 1965-ben a népszerű, szakismereteket terjesztő és más tudományos könyvek címszáma 6620-at tett ki. Ezek a könyvek 42 millió példányszámban jelentek meg.

Nincs biztos indíció arra vonatkozólag sem, hogy a szépirodalom teljesen kilátástalan helyzetben volna. 1965-ben 2251 címszó jelent meg a szépirodalom területéről, 21 millió példányszámban. Egyes regények és más klasszikus művek, melyekről kétséget kizáróan ki lehet mutatni, hogy a kultúra legnagyobb teljesítményei közé tartoznak, vagy sokszoros kiadást értek meg, vagy a könyvtári adatok szerint hatalmas olvasóközönségnek örvendenek. Igaz, nincs sok ilyen klasszikus alkotás. Legalábbis ez ideig nincs. Itt is érvényesül a tömegkultúra extenzív tulajdonsága az intenzív kultúra és műélvezet kárára.

A színházi előadások látogatóinak, a hangversenyek hallgatóinak, a tárlatok és múzeumok rajongóinak a száma már hosszú éveken keresztül egy helyben topog. Ez a közönség nem valami nagy számú, de ebből még nem lehet fokozatos eltűnésére következtetni. Így például a múzeumok látogatóinak száma 1964-ben 4 millió főt tett ki. 1938/39-ben 24 színház volt, 1964-ben pedig 48. 1938/39-ben az előadások száma csupán 4233; 1964/65-ben pedig 10 267. A látogatók száma 1938/39-ben 1 421 000, viszont 1964/65-ben 4 028 000. 1938-ban 650 000 lakos, 1964-ben pedig 400 000 lakos jutott egy színházra. 1938-ban ezer lakosra 91 színházlátogató jutott, 1964/65-ben már 209, stb.

Nem valószínű, hogy a tömegkommunikációs eszközök előretörése teljesen kiszorítja az ilyen „magasabb” kulturális tevékenységek és értékek iránt igazán érdeklődők számát. Az igazi érdeklődést és szellemi elevenséget, ha egyszer az egységes társadalmi, családi és iskolai nevelés által kifejlődik, a tömegkommunikációs eszközök sem semmisíthetik meg. Ellenkezőleg, azok is csak közvetítő szerepet vállalhatnak magukra az emberi motívaltság ilyen értelmű megvalósításában és önmegvalósulásában.

A tömegkultúra bírálói arra figyelmeztetnek, hogy a közvetlen kulturális kapcsolatok az emberek között fokozatosan eltűnnek. Az ilyen figyelmeztetések is túlzottak lehetnek. Nem valószínű, hogy az a hatalmas előadói tevékenység, mely olyan jelentős szerepet töltött be egy igen jelentős háború utáni korszakban, nyomtalanul összeroppan a tömegkommunikációs eszközök hatása alatt. Igaz, az előadások auditoriuma nem vetélkedhet a tömegkommunikációs eszközök auditoriumával. Azonban ennek a közvetlen kulturális érintkezésnek a szerepét nem szabad lebecsülni, hisz a jövőben is olyan tényező lesz, mely lehetővé teszi a tömegkommunikációs eszközök által nyújtott kultúra megértését, kiszélesítését, kiegészítését. Más részről viszont elhamarkodot lenne a tömegkommunikációs eszközök és előadások által nyújtott kultúrának a minőségi szembeállítását. Jó vagy rossz minőség lehetséges mind a két médiumnál. Egyik eszköz sem alkalmas arra, hogy valamilyen hierarchikus értékrendszerbe illesszük. Ugyanis a kultúra terjesztésének olyan eszközeiről van szó, amelyek a mai városiasodó világban egyenjogúak, s végső sorban nem konkurrensnek egymás között. Nincsenek döntő bizonyítékok arra vonatkozólag, hogy a tömegkommunikációs eszközök a jövőben pótolhatják a közvetlen kulturális érintkezés szerepét. Inkább valószínű és bizonyítható a kulturális színvonal növekedése alapján az a feltevés, hogy a kulturált emberek a jövőben is megvitatják, megbírálják és értékelik majd egymás között mindazt, amit a tömegkommunikációs eszközök számukra „garníroznak”. Az ilyen megvitatás, elbírálás és ítélet lehet szervezetlen, helyesebben spontán, véletlen (mondjuk, a munkahelyen, családi körben stb.), ahol különböző érdeklődésű egyének is véleményt nyilvánítanak; viszont lehet szervezett is, mint például, amikor a hasonló érdeklődésű emberek előadásokon vagy vitaklubokban elemzés alá veszik a felkínált kulturális tartalmat.

Adatokkal bizonyítható, hogy az előadások száma a tömegkommunikációs eszközök hatásával párhuzamosan tovább növekszik. 1964/65-ben 259 népegyetem és 249 munkásegyletem működött. A szemináriumok és tanfolyamok száma a népegyetemeken mintegy 4160, a munkásegyletemeken pedig 11 322 volt. A hallgatók száma a népegyetemeken 139 187, a munkásegyletemeken 359 772. A nyilvános előadások száma a népegyetemeken 14 121, a munkásegyletemeken 17 852. Ezek hallgatóinak a száma a népegyetemeken 1 210 000, a munkásegyletemeken pedig 1 487 000. Ezek az adatok is arról tanúskodnak, hogy a közvetlen, szervezett kulturális érintkezés jelentős a társadalomban. Igaz, hogy a népegyetemek tevékenysége az elmúlt tíz évben fokozatosan csökkent, a munkásegyletemeké viszont ugyanolyan mértékben növekedett. Ez az azal magyarázható, hogy a munkásegyletemek magukra vállalták a népegyetemek kulturális tevékenységének egy részét, mivel anyagilag erősebbek.

A tömegkommunikációs eszközök és a közvetlen társadalmi és kulturális érintkezés problémája még egy viszonylatban felvetődik: tudniillik a szórakozás, fesztiválok, népiünnepélyek, artizmus (kabaré, cirkus stb.) és a sport viszonylatában. Ezek a jelenségek ugyanis azt mutatják, hogy a nagy tömeg nem csupán a tömegkommunikációs eszközök kiváltságos jellemzője. A tömegkommunikációs eszközök által azonban ez a nagy tömeg folyékonyabb, könnyebben közlekedik, a ké-

szülékek hozzájárulnak ahhoz, hogy „csupa füllé” vagy megbabonázott „szemmé” változzék. Mégis, mit látunk? Azt, hogy a tömegkommunikációs eszközök a szórakozásban, artizmusban és a sportban nem csökkentik a közvetlen látogatók számát. Éppen ellenkezőleg. Állandóan növekszik a fesztiválok, népiünnepélyek, vidámmestek, sportmérkőzések látogatóinak száma. S éppen a tömegkommunikációs eszközök azok, amelyek ezeket a társadalmi, illetve kulturális tevékenységeket még vonzóbbá, még látványosabbá teszik.

Bár nagy viták folynak társadalmunkban arról, hogy az „esztelen” iparosodás és városiasodás megsemmisíti a műkedvelést (amatőrizmust), azt a kulturális és művészeti önképzést, öntevékenységet, amelyben az egyén alkotóan, tevékeny szerepet vállal magára, valószínű, hogy e tekintetben is sok az elhamarkodott ítélet. A vád a következő adatokból indul ki: a kulturális és művészeti amatőr előadócsoportoknak, valamint a felvilágosító és önképző csoportoknak a száma 1958/59-ben 2767 volt, 1964/65-ben pedig mindössze 1313. Ugyanakkor az aktív tagok száma is vagy 40%-kal csökkent.

Ezek az adatok azonban csupán egy elmélet mennyiségi visszatükröződései. Ilyesmit ugyanis csak akkor lehetne állítani, ha az amatőrizmust azonosítanánk a hagyományos formájával, különösképpen a folklórral, népviselettel, népi tánccal — s félre a cinizmussal —, de néha még magával a hagyományos bocskorimádattal is. Viszont az, hogy a kulturális öntevékenységnek hány új formája jelent meg, hányan a megjelenése válik éppen a közeljövőben lehetővé, gyakran a vizsgálódás legsarkában marad. Ne csodálkozzunk hát azon, hogy éppen e kérdésben rabul esünk egy újabb elmarasztaló tradicionalizmusnak. S hogyha ezt mind figyelembe vesszük, nincs semmilyen megfogható bizonyíték arra, hogy az emberekben csökkent a műkedvelési vágy és szeretet. Az emberek nagy többsége azonban többé nem vonzódik a műkedvelés hagyományos formáihoz. Viszont a sportközvetítések népszerűségét például, hogy csak a legmindennapibb jelenséget említsem, nem lehet másként felfogni, mint az amatőr sport, a sportkedvelés egyik, igaz, ez ideig még fejletlen változatát.

A tömegkommunikációs eszközök által nyújtott kulturális modellek közvetlenül kihatnak számos ifjúsági kulturális tevékenységre. Éppen ezeknek a példaképeknek az alapján egyre jobban sokasodnak az ifjúsági dzsesszenekarok, könnyűzene- és beatzene-énekesek.

Míg a műkedvelés hagyományos formái a múltba fordulnak, az újabb formák a jelenbe mutatnak, a tömegkommunikációs eszközök kulturális tartalmát használják fel és fejlesztik tovább.

Hány meg nem említett műkedvelési tevékenység és forma jelent meg? Mennyi statisztikailag fel nem jegyzett műkedvelő csoportnak van nagy közönsége? Nem mutat-e ez a kulturológiai elméleteknek is a maradiságára?

A tömegkultúra elméleteiben mindeddig meglehetősen meghatározatlan helyet foglalt el a filmszínházak közönsége. A mozikközönség közvetlen és közvetett kulturális hatásnak és viszonyának van alávetve. Legfőbb jellegzetességei mintha mégis a rádió, a televízió és a sajtó közönségéhez hoznák közelebb. Kapcsolata ugyanis azáltal közvetett, mert szabványozott kulturális termékeket élvez, mely sokszorosított másolatokban terjed (nem egyszeri megnyilvánulás), de szinte minden

mechanikai ismétlés újra meg újra előidézi a közvetlen hatást. A közönség tudja, hogy nincs közvetlen kapcsolatban a művészettel (kivéve a filmfesztiválokat), azonban még így is közvetlenebbül érzi magát a moziban, mint a modern színházban (ha nem tetszik a műsor, kifütyüli, a helyszínen mozgósítja a film ellen a közvéleményt, stb.).

Mindez arra mutat, hogy a tömegkultúra közönsége és tartalma a szociológiai kutatás sokoldalú figyelmét érdemli. Sajnos, sem folyamatos, sem valóban értékes szociológiai kutatásunk nincs, mely ezekkel a jelenségekkel foglalkozna. A szociológiai kutatás pedig csak akkor kaphat nagy szerepet, ha felhasználja az általános történelem, a művészet- és irodalomtörténet, a művelődéstörténet, az irodalomelmélet és esztétika eredményeit is. Másrészt viszont, lehetetlen e jelenségek elméleti szintézise szociológiai kutatások nélkül. Így e jelenségekkel csupán feltevések és futó megfigyelések alapján foglalkozhatunk.

Mindenekelőtt szembevetendő, hogy tömegkultúránk hibrid jellegű. Ezen azt kell érteni, hogy még mindig nagy jelentőséget kap a nyereség-hajhászó motívum kultúránkban. Ez tömegkultúránkat kereskedelmi vagy kereskedelmesített típusú kultúrává teszi. Ezzel párhuzamosan azonban éppoly nagy jelentőséget kap a szocialista nevelő elv és norma is. Ez viszont tömegkultúránkat szocialista típusú kultúrává teszi. Míg az előbbi a hivatalos kulturális politika „áldása nélkül” erősíti pozícióit, az utóbbi jellegzetesség el sem képzelhető nélküle. Az első és második jellegzetesség „koegzisztens”, egymás mellett található, s ez ideig csak ritkán egybeolvadva, azaz azonos tartalmakban.

A szocialista és öngazgató világnézetet és értékrendszert, nevelést és művelődést, a tájékoztató, híradó, erkölcsi és más tartalmat tömegkultúránkban nem állíthatjuk be a haszonhajhászás értékrendszerébe. Szinte valamennyi tömegkommunikációs eszközre jellemző e tartalmak megdöbbenítő hasonlatossága. E tartalmak formai hajlékonysága csupán a tömegkommunikációs eszközök (sajtó, rádió, televízió és film) technikai természetét veszik figyelembe. Színvonaluk mindenkor azonos, még akkor is, amikor szórakoztató lapokban vagy képes magazinokban jelenik meg. Persze, ez nem jelenti azt, hogy e téren nincs probléma. Egyelőre elégedjünk meg annyival, hogy a szocialista és öngazgatói gyakorlatot hirdető kulturális és eszmei tartalmak, valamint értékek nem válnak a szenzáció tárgyává. Viszont a szenzáció a kapitalista, profit-hajhászó kulturális típusban alapvető fontosságú.

A komoly, híradó és tájékoztató tartalmak százaléka nálunk igen nagy a tömegkommunikációs eszközök műsorában. Nem kisebb, mint a többi szocialista országban, s összehasonlíthatatlanul nagyobb, mint a nyugati kulturális típusban, ahol nagy százalékban töltik ki a programot a gazdasági reklám- és tájékoztató műsorok, valamint egyéb szenzációra ingerlő műsorszámok.

Mivelhogy ezek a tartalmak valamennyi tömegkommunikációs eszköz esetében azonosak, óriási a valószínűsége annak, hogy a városi életet élő ember úgy a városban, mint falun, érintkezésbe kerül velük. Semmilyen válogatás e tartalmakat nem mellőzheti. Ezek az unifikált tartalmak (hírek és kommentárok) egységessé teszik a tömegkommunikációs eszközök szerepét a társadalmi viszonyok további építésében. Ez nem lehet másként. Hiszen ezek az eszközök társadalmi tulajdonban vannak, nem képviselnek valamilyen autarchikus csoportérdeket

vagy monopóliumot. Egységes voltuk lehetetlenné teszi monopolizálásukat. Természetesen, ez nem jelenti azt, hogy ki van zárva minden ilyen lehetőség. Ez a lehetőség megjelenhet, ha a társadalmi szervek és szervezetek tevékenysége csupán „képviseli” a társadalmi erők érdekeit, s nem éppen e haladó erők kezdeményezésének a közvetlen kifejezői és szervezői.

Ezenkívül, a dolgok természete szerint, mindenkor monopólium veszélye áll fenn, ha például a televízió csupán egy csatornán működik. Amikor a tömegkommunikációs eszközök állandóan koncentrálnak, például kevesebb fajta sajtótermék egyre nagyobb példányszámban jelenik meg, állandóan fennáll az a veszély, hogy monopolizált eszközöknek kell kielégíteniük a kulturális szükségletek sokszerűségét. Ilyen esetben elkerülhetetlenül fennáll a középszerűség és a középszerűsítő általánosítás veszélye, hisz nincs technikai eszköz a magasabb színvonalú szükségletek kielégítésére, illetve avantgardista kulturális értékek közvetítésére. Mindenesetre, nem nehéz belátni, hogy ez leépíti a kulturális fejlődés ütemét, csökkenti gyorsaságát.

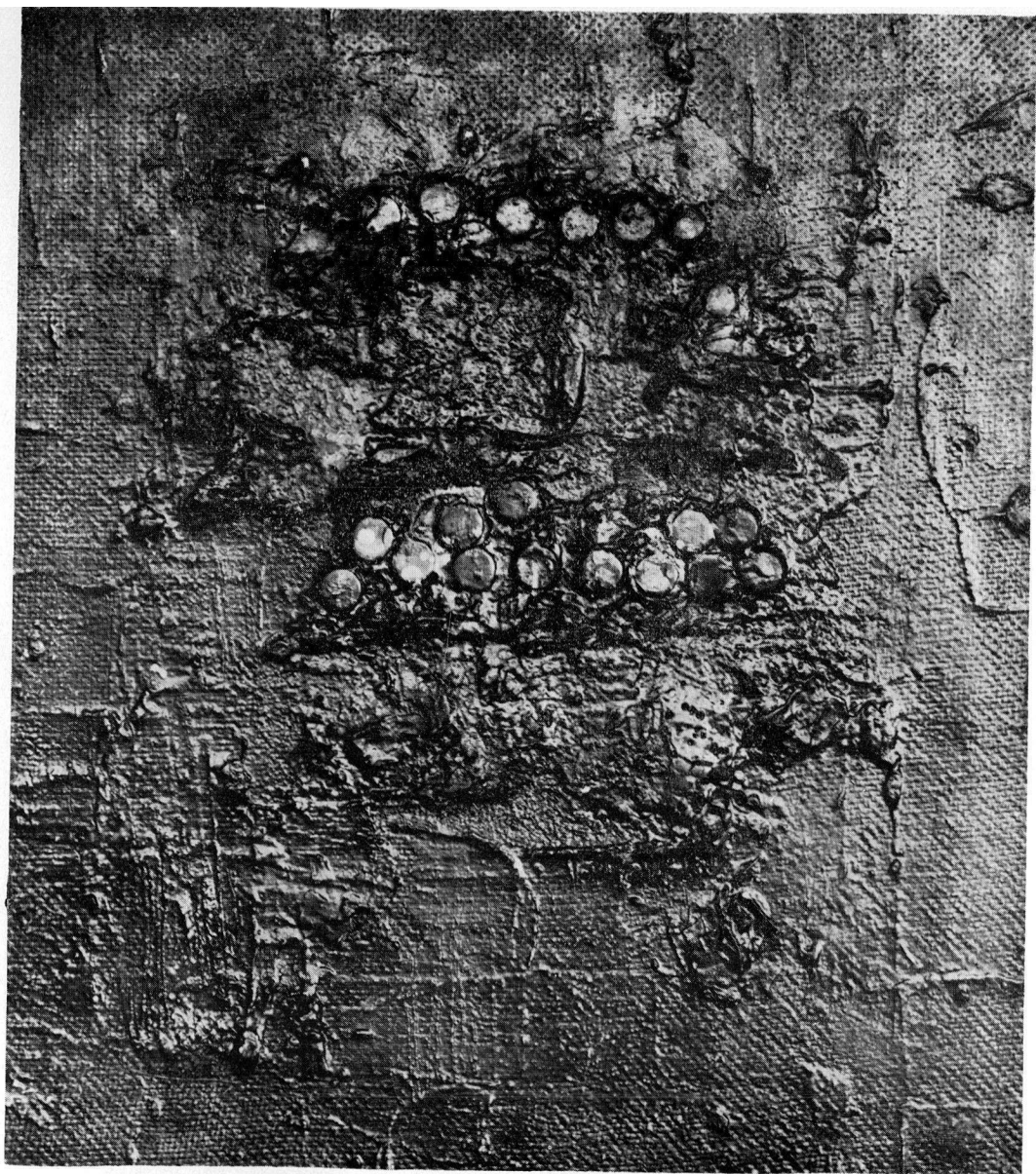
A középszerűsítés (nivelláció) és egységesítés (homogenizáció), valamint az általánosítás veszélye nem egyforma minden tömegkommunikációs eszköznél. Pillanatnyilag legnagyobb a veszély a televízió esetében, valamint a napi sajtónál. A rádiónál ezt a veszélyt egyre jobban enyhíti a többcsatornás műsor. Nem véletlen, hogy egyre több szociológus beszél arról, hogy a rádió a színvonalas műsor kínálatát tekintve pillanatnyilag messze a televízió előtt jár.

Amikor az általánosítás és középszerűsítés, valamint az egységesítés veszélyéről beszélünk, nem szabad megfélekednünk arról, hogy ez a jelenség nem veszélyeztetheti a kultúrát annyira egy sok nemzetű és nemzetiségű közösségben, mint máshol, ahol nemzeti szempontból homogén társadalomról van szó. Ezt a tényt ismételten hangsúlyozzuk, mert nagy mértékben módosítja nálunk a tömegkultúra fejlődésének körképét, méghozzá oly értelemben, hogy az említett jelenségek nem nyilvánulnak meg közvetlenül és általánosan, szövetségi keretben, hanem először éppen a köztársaságokban s csak ezeken keresztül a szövetségben is.

A szellemi egyenlődségi veszélye kevésbé áll fenn a heti és havi sajtótermékek esetében. Itt valóban megjelennek a legkülönbözőbb színvonalú sajtótermékek és tartalmak. Ezek között nem egy igen magas kulturális szükségletet elégít ki. De vannak alacsony színvonalú, csupán szórakoztató jellegű és szenzációt s izgalmat keltő kiadványok és tartalmak is, s éppen ezek által tömegkultúránk nagy mértékben érintkezik a kapitalista típusú profithajhászó kultúrával. Ezek a kiadványok ugyanis éppen ugyanolyan módszerrel dolgoznak, mint a kommerckultúra a nyugati társadalomban.

Itt azonban ismét jelentkezik a nevezetes probléma, mármint az, hogy mit kell értenünk a kulturális értékek alsó és felső színvonalán; mi az alantas és mi a magas kultúra?

Kertelés nélkül ki kell mondani, hogy kulturális viszonyaink pillanatnyilag igen egyenetlenek. Tömegkultúránkban óriási (állandóan növekedő) szerepet kaptak az utóbbi évtizedben azok az alantas színvonalú kulturális tartalmak, melyek ilyenként említhetők meg a nyugati kapitalista társadalom kultúrájában is. Szó szerint értelmezve, gyakor-

TOMISLAV HRUŠKOVEC

exhumáció XXX — 1964

latilag még a legalantasabb tartalmak (erőszak-, büntett-, gyilkosság-
imádat, erotómánia és a szexuális morbiditás istenítese) is fellelhetők
tömegkultúránkban. Egyes tartalmak ezek közül valóban nagy tömeg-
szerűséget érnek el. Ezek az alantas tartalmak a tömegkultúrában nem
jelennek meg a hivatalos kultúrpolitika áldásával, hanem ellenkezőleg,
annak akarata ellen. Van azonban számos szórakoztató tartalom (foly-
tatásos rádió- és tv-játékok, regények stb.), amelyek meglehetősen ala-
acsony esztétikai és művészeti színvonaluk ellenére élvezik a kultúr-
politika támogatását, akár erkölcsi, akár eszmei mondanivalójuk miatt.

Nem minden szórakoztató műsor vulgáris jellegű, „kis humaniz-
musú” tartalom. Például az ismert és közkedvelt folytatásos tv-műso-
rok és -játékok igen alacsony művészi és esztétikai értékűek. Ugyan-
akkor ezek a szériaműsorok egy sereg olyan erkölcsi és társadalmi
értéket tartalmaznak, amelyek az emberek számára vonzóvá teszik
őket. Az említett tv-szériák, vidámestek különösen vonzóak kritikai
hangnemiük miatt, amellyel a társadalmi viszonyok eltorzulásait kipe-
lengérezik, kinevetik vagy kigúnyolják. Ez a demokratikus megnyilván-
ulás néha nem mellőzi a primitív felfogást sem, de mindig teljesen
őszinte, félelmet egyre kevésbé ismerő.

Emellett az említett folytatásos tv-műsorok más értékeket is tartal-
maznak. Rombolják az erkölcsi értékek patriarchális felfogását, s ez-
által igen haladó hivatást vállalnak magukra, különösen a rurális és
fejletlen társadalmi környezetekben. Az így nyújtott egész sereg vi-
szonysztereotípiá, viselkedésmo-
dell, jellemtípus és eszménybálvány
nagy jelentőségű még a legkritikusabb szemléletnél is: az egyént alkal-
massá teszi a kollektív jelenségek értékelésére, de a kollektív felfogást
is egyénisíti.

Egyszóval, ezek a műsorok társadalmunk általános erkölcsét tükrö-
zik. Céljuk az, hogy az egyes embert figyelmeztessék ezekre az általá-
nos értékekre; hogy ezek az értékek szinte tudat alatti réteget képez-
zenek mindennapi életünkben. Ez nem közönséges idomítás vagy
dresszúra, mint ahogy azt a tömegkultúra egyoldalú bírálói állítják. A
tömegkultúra tartalma itt meseszerű, közvetlen folytatása a voltakép-
peni népmesének, csupán modern változatban. Ez a tény oda vezet,
hogy egyes szociológusok korunk tömegkultúráját korunk folklórjá-
nak fogták fel, ami természetesen részgazság, mert mint látjuk, a tö-
megkultúrában vannak igen mély értelmű tartalmak is, melyek képe-
sek az „álomszerű” meglátás felbontására és egyensúlyozására.

A tömegkommunikációs eszközök műsorára nagyjából épp az jellemző,
hogy magas és alacsony színvonalú kulturális tartalmak váltakoznak
benne. Ebben a műsorpolitikában mindenekelőtt az a jellegzetes, hogy
a magas színvonalú kulturális és művészi tartalmat egyre nagyobb szá-
zalékban képviseltetik. Az ilyen lehetőség kihasználása nélkülözhetet-
len, hiszen a lakosságnak valóban csupán elenyészően vékony, szinte
arisztokratikus rétege jár zenekoncertekre, tárlatokra, drámai, szin-
házi előadásokra. Sőt az igazán rendszeresen olvasó közönség sem szá-
mottevő, különösen olyan szempontból, hogy jelentőségével tartósan
befolyásolná és meghatározná az irodalmi alkotások színvonalát; meg-
még nem kimondottan stílusalakító tényező. Még nem „igényes” té-
nyező, mely azonnali reagálással képes befolyásolni azt, ami az iro-
dalom berkeiben, az alkotás „boszorkánykonyhájában” történik.

Ilyen viszonyok között bizonyos kötelezettségük is van a tömegkommunikációs eszközöknek a magasabb színvonal, a kulturális és művészi igény *előkészítésében*. A tömegkommunikációs eszközök a közös együttítható elvének alapján nem válhatnak csupán egyetlenegy színvonal eszközeivé, s így a magasabb színvonalú kulturális szűkségletek kizárólagos kielégítését még sokáig nem vállalhatják magukra. Ehhez, természetesen, a tömegkommunikációs eszközök színvonalának növelése is szükséges. Ez azonban már azt jelenti, hogy a tömegkommunikációs eszközöket csoportkommunikációs eszközökké kell átalakítani. Hiszen, ha korlátolt és összpontosított számú tömegkommunikációs eszközökre szorítkozik is, a már meglévő közönség igen tagolt és egyre jobban tagolódik. Ezen azt kell érteni, hogy mindenki nem hallgat, nem lát, nem olvas mindent. Akár nagy, akár kicsiny választékról van is szó, a válogatás a közönség részéről igenis megvan, és egyre nagyobb méretű. Az egyes műsorszámoknak is megvan az állandó, vagy egyre jobban állandósuló, „kisközönsége”.

Nem beszélhetünk tehát holmi általános konformizálódásról, mely e színvonalbeli és érdeklődésbeli különbségeket eltörli. Mivelhogy a tömegkommunikációs eszközök különböző színvonalú műsort nyújtanak, a válogatás lehetősége adva van. Ez a konformizmus veszélyét tovább enyhíti. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ez a veszély egyáltalán nem létezik. Különösen a kulturális politika van kitéve állandó kétélyeknek, hisz a konformizmus elleni akció gyakran célt téveszt: ahelyett, hogy gyengítené, tovább erősíti azt.

Annyit viszont már most is megállapíthatunk, hogy nálunk nem áll fenn a „tömegközönség” veszélye, amelyről annyit írnak Nyugaton. Nálunk nincs és nem is lehetséges olyan tömegközönség, amelyben az emberi szellem szabványosítása és síkszerűsítése lenne a kulturális politika célja. Kulturális politikánk elfogadott programcélja épp az egyéni gondolkodást és érzésvilágot, vagyis az egyéni viszonyulást kizáró tömegközönség megjelenési lehetőségének a kiküszöbölése. Ez nem könnyű feladat. A tömegközönség megszűnésének egyik alapfeltétele a politikai demokrácia, a politikában elismert egyéni szellemi szabadság. De van még számos más alapfeltétele is. Így például egyéni választás nincs választék nélkül. Egyéni választás nincs egyéni szellemi gazdagság nélkül sem, mely képes az alkalomadta lehetőségeket felfedni. E tekintetben mi még nagyon fejletlenek vagyunk, hisz a szellemi fejlődés nálunk a mélypontról kezdődött, s a kulturális hagyományi felgyarapodása, felhalmozódása lassú és hátráltatott folyamat volt.

Mindez, a műveltség hiányával együtt, erősíti a tömegközönség konformizálódását, standardizációját, nivellálódását.

Az előző fejtegetés alapján felvetődik az alapvető kérdés: a tömegközönség felbontása kis közönségekre vagy csoportközönségekre nem veszélyezteti-e a kulturális felépítmény osztály nélküli jellegét? Világosabban, nem szüle az ilyen követelmény osztálytagozódású szellemi életet: viselkedéstípust, eszménymodellt, vagyis kultúrát?

A szocialista kultúra lényege mindenesetre abban van, hogy közös kulturális és szellemi tapasztalatot nyújt valamennyi társadalmi rétegnek a társadalmi valóságról, s ezáltal egy egységes, mindenki számára szocialista normatívájú társadalomba „tömöríti” (integrálja) őket. Mármost, a tömegközönség felbomlása nem eredményezné a szocialista

szellem alapvető lényegét képező közös szellemi tapasztalatok felbomlását is?

Erre tagadóan kell felelnünk. Ugyanis a tömegközönségnek csoportközönséggé való átalakulásán nem osztálytagozódást kell érteni, hanem lépcsőfokot az egyéni különbségek érvényesítésében, lépcsőfokot az egyéniesülés folyamatában. Ez a folyamat viszont nem zárja ki a közös szellemi tapasztalatot a társadalom lényegbe vágó és alapvető viszonyainak kérdésében, nem gyengíti meg a közösségi szellem szociális lényegét. Ez a közösségi szellem nem valami személytelenül általános, hanem igenis egyéni jellegű is; s épp egyéni jellegénél fogva válik általános jellegűvé. Tehát a közösségi szellem szocialista lényegének egyéni meglátásáról van szó. Az emberek esztétikai, etikai és gondolati asszociatív csoportosulásáról, mely egyéni differenciálódás és egyéni vonzódás alapján tömöríti a hasonló ízlésű, felfogású és erkölcsű embereket — azonos, mindenki számára érvényes szocialista társadalmi viszonyokba.

Ennek a szellemi folyamatnak már ma tanúi lehetünk. Egyes tv-műsorok egyesítik a legkülönbözőbb társadalmi rétegeket. Egyes könyvzenei, szórakoztató, drámai és különösen tájékoztató politikai műsorok esetében szinte egy egységes tömegközönség jelentkezik, mely lényegében mégis összetett és egyéni meglátású is. Ez a tömegközönség nincs híján a kritikai viszonyulásnak; nem passzív a műsor iránt. Más szóval: ez a hatalmas nézőközönség egyidejűleg tömegközönség is, meg csoportosuló és egyéni viszonyú közönség is. Azaz, nemcsak percipiál, hanem aktívan is viszonyul, s egyszerűen képes újraalkotni a „garnírozott” műsört.

Külön kérdés az, hogy milyen fokú, színvonalú ez a tömeg- és egyéni kultúra; mennyire képes az egyéni meglátás, ízlés visszahatni a tömegkommunikációs eszközök kulturális tartalmára. (Az adatok arról tanúskodnak, hogy egyre jobban növekszik a nézőközönség reagálását túlkröző levelek száma a tömegkommunikációs eszközök címére; néha ilyen leveleket egyének, gyakran viszont egész csoportok továbbítanak.) Ugyanis a szellemi asszociálódás (tömegesedés) és differenciálódás (egyéniesedés) szellemi értékeiben lehet gazdagabb, de gazdagabb folyamat is; ez attól függ, hogy mekkora kulturális hagyományra támaszkodik.

E tekintetben nagy jelentőségűek a demokratikus hagyományok a szellemi életben. Ha a demokratikus hagyományok fejletlenebbek, nagyobb a lehetősége annak, hogy a tömegkommunikációs eszközök segítségével egy kis csoport olyan helyzetbe kerül, hogy manipulálhat az egész társadalom szellemi életével; a magáéval helyettesíti a társadalom szellemi értékeit. Ilyenkor nagyobb a valószínűsége annak, hogy a tömegközönség is csupán passzív, szervezeten kívül maradjon. A kritikai érzék, az aktív reagálás, a tiltakozás, egyszerűen a viszonyulás hiánya következtében (ami mindenkor újraalkotja a nézőben, hallgatóban a kulturális és szellemi értékeket, helyesebben, itt fejeződik be minden alkotófolyamat), az ilyen tömegközönség csupán bámul, de nem lát, hangot érzékel, de nem hall, betűt olvas, de nem gondolatot. Ez a kulturális modell, mely nagymértékben minden tisztviselői társadalom kulturális modellje, a kultúrát vegetálásra kényszeríti, de nem igazi életre.

Tömegkultúránk primitivizmusa, az ilyen elméleti megfogalmazás fényénél, abban van, hogy mindenekelőtt a szórakoztató műsorokat gyűjti magába; ez ideig leginkább a szórakoztató műsorok egyesítik a különböző társadalmi rétegeket. Itt van a legtöbb közös tapasztalat, s éppen ezért e műsoroknak van legtöbb lehetőségük arra, hogy a legkönnyebben újra-„termeljék” magukat. Negatív vonás, hogy az irodalmi műsorok, a költészet, a komoly zene, a szépművészetek még nem vonzzák kellően a legkülönbözőbb társadalmi rétegek érdeklődését. Ezen a téren még nincs tömeges méretű egyéni állásfoglalás, sem differenciálódás. Vagyis, mindez még egy szűk társadalmi csoport monopóliuma, holott az egész társadalom, a „tömegek” tulajdonát kellene, hogy képezze. Biztató jelek persze itt is vannak. A tömegkommunikációs eszközök és általában valamennyi kulturális eszköz közönségének elemzése kimutathatja, hogy az emberek mindjobban érdeklődnek az ismeretterjesztő és tudományos, moralizáló és híradó műsorok iránt. Ez a jövőben alapja lehet annak, hogy az emberek ne csak álomszerűen (a szórakozható műsorok által — akármennyire szükséges és nélkülözhetetlen is ez minden ember szellemi életében), hanem komolyan is maguk felé forduljanak; szóval egy új humanizmus, antropocentrikus világnézet és társadalmi elkötelezettség alakuljon ki.

Nem szabad elfelejteni azt sem, hogy a tömegkommunikációs eszközöknek ezek a műsorai növelik a társadalom műveltségi színvonalát, ez pedig odahat, hogy a tömegközönség egyre nagyobb követelményeket támaszt e tartalmak iránt. Emellett a tömegkommunikációs eszközök új társadalmi rétegeket vonnak be a kulturális életbe. Az egyes társadalmi rétegek kulturális tapasztalatát új alapokon tömörítik, s ugyanakkor elősegítik az egyéni szellemi differenciálódást is. Ez az egyetlen lehetősége annak, hogy az egyén részt vállaljon a társadalom szellemi életében, s ne legyen közömbös az iránt, amit lát, amit hall, amit körülötte beszélnek...

Sajnos, még nem tettünk meg mindent egy ilyen tömegkultúra afirmálódásáért. Nem lehet helyes az az álláspont, amely bírálja a széria- és folytatásos műsorok népszerűségét a televízióban, rádióban és a sajtóban, mindaddig, míg az úgynevezett magasabb színvonalú kultúra nem válik elkötelezettebbé. Ennek a lehetőségnek a kihasználása már régóta késik, s ez egyre jobban érezteti negatív következményeit.

Más részről, a komoly tartalom abszorpciójának megvan a felső határa az emberi életben és a tömegkommunikációs eszközök műsorában. Az ember szereti szórakozás, álmodozás, nevetség, gúny és csipkelődés, sőt komolytalanság tárgyává is tenni tulajdon társadalmi tevékenységét. A szociológiai elmélet bebizonyíthatja ezeknek a tartalmaknak a konstruktív hatását az egész társadalmi és szellemi élet fejlődésére. Viszont negatív jelenség az, hogy mindez nincs művészi erővel is megformálva. A művészi szórakoztató tartalmak hiánya nemcsak az igazán művészi természet „bűne”, mert szeret mindent komolyan meglátni, hanem maguké a művészeké is, akik a könnyű műfajt nem telítik meg tartalommal, akik a szórakoztatást nem kapcsolják egybe a legjelentősebb társadalmi mondanivalóval — mint ahogyan ezt a művészek bizonyos korokban tömegesen tették. Hiba volna elvetni a szórakoztató kultúra által nyújtott lehetőségeket. Éppúgy hiba a szórakoztató kultúrát „kommerckultúrának” bélyegezni, mely

csak a legalacsonyabb izléseket képes kielégíteni. Ellenkezőleg, itt valódi emberi szükségletek kielégítéséről van szó, amelyek ez ideig leggyakrabban nélkülözölköztek a művészi kidolgozást.

Befejezésül és összegezésül vázoljuk fel tömegkultúránk sajátosságait:

1. A tömegkultúra nálunk is az iparosodó és városiasodó társadalom jellegzetes demokratizált szellemi folyamatának része. A szocialista kulturális politikának nagy szerepe van e kultúra fejlődésének irányításában.

2. A gazdasági tényezők nagy szerepet kapnak a tömegkultúrában. Ezek a kulturális értékeket áruvá alakítják; a kulturális és szellemi élet gyakran kommercializálódik. Kultúránknak ez hibrid jelleget ad.

3. A tömegkommunikációs eszközök nálunk még nem koncentrálnak, hanem ellenkezőleg, sokasodnak. Egyelőre nincsen közöttük szabad verseny. A tömegkommunikációs eszközök a társadalom össz tulajdonát képezik, de politikai, monopolisztikus jellegüket egyre jobban elvesztik.

4. Ideiglenesen gyengült a kapcsolat a kulturális és felvilágosító tevékenységek hagyományos alakjai és a tömegkommunikációs eszközök között. Helyesebben, e kapcsolatok még nem épültek ki egy új alapon. A kultúra általános demokratizálásában az első lépés a tömegkommunikációs eszközök műsorának szellemi birtokba vétele volna. Második foka a könyv, az olvasás, a színház és mozi, a múzeumok és tárlatok tömeges birtokba vétele, vagyis az eddigi hagyományos kulturális tevékenységek és intézmények tömeges birtokba vétele. Enélkül lehetetlen egy állandó közönség kialakulása, mely közvetlenebb kapcsolatban van az alkotóval, és kritikai állásfoglalásával ki tudja mondani, „mire van szüksége”. A tömegkommunikációs eszközök erre csak részben képesek, de teljességében sohasem lesznek rá képesek. A közvetlen emberi kapcsolatot nem helyettesítheti közvetett emberi kapcsolat.

5. A tömegkommunikációs eszközök mindenekelőtt a szocialista öngazgató demokratikus társadalmi felfogás szócsövei, vagyis az ember társadalmi egyenjogúságát szolgálják. Céljuk az, hogy öngazgatásra neveljék a társadalmat, hogy a legkülönbözőbb társadalmi rétegeket közös tapasztalattal ruházzák fel a társadalom szocialista alapérdekeit illetően.

6. Tömegkultúránk nem egysíkú: egyaránt célja a fejletlenebb és fejlettebb kulturális igények kielégítése. Ezáltal a fejletlenebb igényű, izlésű és műveltségű rétegek fokozatosan összeköttetésbe kerülnek a fejlett kulturális értékekkel, és fordítva, az entellektüel rétegek is tömegesen élvezik a szórakoztató műsorokat. Az így kialakuló közös szellemi tapasztalat távlatot nyit tömegkultúránk színvonalának további emelkedéséhez.